

## C.Yəhyanın “Böyük ortam” əsərinin bədii-semantik və simvolik təhlili

Mansirova Şəhanə Zülfüqar qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin nəzdində

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci müəllim

Bakı, Azərbaycan

**Xülasə.** Müasir təsviri sənətdə insan obrazının təbiət, canlılar, bitki motivləri və abstrakt formalarla birləşdirilməsi sənət əsərinin yalnız estetik deyil, həm də fəlsəfi və semantik məzmununu genişləndirən mühüm bədii vasitələrdən biridir. “Böyük ortam” adlı əsər də bu baxımdan çoxqatlı məna daşıyan, insan və təbiət münasibətlərini, daxili və xarici aləm arasındakı əlaqəni simvolik obrazlar vasitəsilə ifadə edən kompozisiya kimi diqqəti cəlb edir. Əsərdə qadın obrazı əsas kompozisiya mərkəzini təşkil etsə də, onun ətrafında və daxilində yerləşdirilmiş insan profilləri, qapalı göz, çiçəklər, ürək, ilanabənzər formalar, quş motivləri, saç və dekorativ baş geyimi vahid semantik sistem yaradır. Əsərin “Böyük ortam” adlandırılması isə təsvir olunan məkanı yalnız fiziki mühit kimi deyil, insanı əhatə edən təbii, sosial, emosional və psixoloji aləmin bütövlüyü kimi qəbul etməyə imkan verir. Məqalədə əsərin kompozisiya quruluşu, rəng həlli, forma və xətt xüsusiyyətləri, insan və təbiət münasibəti, qadın obrazının semantik yükü, heyvan və bitki motivlərinin simvolik mənaları, eləcə də əsərin fəlsəfi məzmunu araşdırılır.

**Açar sözlər:** Böyük ortam, təsviri sənət, simvolizm, semantika, qadın obrazı, təbiət, insan, ilan motivi, çiçək, rəng, kompozisiya, semiotika.

**Abstract.** In contemporary fine art, combining the human figure with nature, living creatures, plant motifs, and abstract forms is an important artistic means that expands not only the aesthetic but also the philosophical and semantic content of an artwork. The artwork “Böyük Ortam” (“The Great Environment”) attracts attention as a multilayered composition that symbolically expresses the relationship between humans and nature, as well as the connection between the inner and outer worlds. Although the female figure constitutes the main compositional center, the human profiles, closed eye, flowers, heart, snake-like forms, bird motifs, hair, and decorative headdress positioned around and within it create a unified semantic system. The title “Böyük Ortam” makes it possible to interpret the depicted space not merely as a physical environment, but as the integrity of the natural, social, emotional, and psychological worlds surrounding the human being. The article examines the compositional structure, color scheme, characteristics of form and line, the relationship between humans and nature, the semantic significance of the female figure, the symbolic meanings of animal and plant motifs, as well as the philosophical content of the artwork.

**Keywords:** “Böyük Ortam”, fine art, symbolism, semantics, female figure, nature, human, snake motif, flower, color, composition, semiotics.

## Giriş

Təsviri sənət əsərləri yalnız görünən reallığın təsviri ilə məhdudlaşmır. Rəssam bəzən konkret predmet və obrazlardan istifadə etməklə daha geniş fəlsəfi, psixoloji və sosial ideyaları ifadə edir. Bu zaman əsərdə təsvir olunan hər bir forma, rəng, xətt və detal müəyyən məna

daşıyaraq ümumi bədii ideyanın formalaşmasında iştirak edir. Xüsusilə simvolik və dekorativ xarakterli əsərlərdə predmetin zahiri görünüşündən daha çox onun tamaşaçıda yaratdığı assosiasiya və mənalar sistemi əhəmiyyət qazanır.

“Böyük ortam” əsəri də məhz belə çoxqatlı vizual quruluşa malikdir. Əsərin ilk baxışdan diqqəti cəlb edən əsas elementi qadın obrazıdır. Lakin əsərə daha diqqətli nəzər yetirdikdə qadın fiqurunun sadəcə portret xarakteri daşımadığı, onun ətrafında müxtəlif insan və heyvan obrazlarının, bitki motivlərinin və dekorativ formaların birləşdirildiyi görünür. Bu elementlərin bir-birindən təcrid olunmadan vahid kompozisiyada yerləşdirilməsi əsərin məzmununu genişləndirir və onu insanın ətraf mühitlə münasibətini araşdıran simvolik kompozisiyaya çevirir.

Əsərin adında işlənən “Böyük ortam” ifadəsi də bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. “Ortam” anlayışı burada yalnız insanın fiziki olaraq mövcud olduğu məkan deyil, onu əhatə edən bütün canlı və mənəvi dünyanı ifadə edir. İnsan bu ortamın müşahidəçisi olmaqla yanaşı, onun ayrılmaz hissəsidir. Bu mənada əsərin əsas ideyası insanla mühitin qarşılıqlı əlaqəsini, xarici aləmlə daxili dünyanın bir-birinə keçməsinə və insan varlığının müxtəlif təbiət formaları ilə vəhdətini göstərmək kimi qiymətləndirilə bilər.

“Böyük ortam” şaquli formatda qurulmuş kompozisiyadır. Əsərin əsas vizual ağırlığı mərkəzi hissədə yerləşdirilmiş qadın obrazının üzərində cəmləşir. Qadının profil vəziyyətində təqdim olunması obrazın fərdi portret xüsusiyyətlərini deyil, ümumiləşdirilmiş insan və qadın obrazını ön plana çıxarır. Profil xəttinin aydın və qrafik şəkildə işlənməsi sifətin əsas cizgilərini – alın, burun, dodaq və çənəni – bir bütöv silueta çevirir.

Qadın fiqurunun bədəninin uzadılmış və stilizə edilmiş forması əsərə naturalistik deyil, dekorativ və simvolik xarakter verir. Anatomik proporsiyaların bilərəkdən dəyişdirilməsi obrazın real insandan daha çox ideyanın daşıyıcısına çevrilməsinə imkan yaradır. Uzadılmış boyun, axıcı saçlar və geniş baş geyimi fiqurun şaquli istiqamətini gücləndirir. Bu şaquli hərəkət isə yüksəliş, inkişaf və daxili güc assosiasiyası yaradır.

Kompozisiyanın maraqlı xüsusiyyətlərindən biri əsas qadın obrazının daxilində və ətrafında digər üzlərin meydana çıxmasıdır. Xüsusilə aşağı sol hissədə qapalı gözlü qadın profilinin görünməsi əsərin semantik quruluşunu daha da mürəkkəbləşdirir. Bu obraz ilk baxışda kompozisiyanın dekorativ hissəsi kimi görünərsə də, diqqətli təhlil zamanı onun ayrıca psixoloji mənə daşdığı nəzərə çarpır. Açıq istiqamətdə baxan əsas qadın obrazı ilə qapalı gözlü profil arasında xarici və daxili dünya qarşıdurması yaranır. Beləliklə, əsərdə bir tərəfdən insanın xarici aləmlə münasibəti, digər tərəfdən isə onun daxili aləminə qapanması təqdim olunur.

Əsərin mərkəzində yerləşən qadın obrazı kompozisiyanın əsas semantik daşıyıcısıdır. Onun üz ifadəsi sakit, lakin müəyyən daxili gücə malikdir. Obrazın profildə təqdim olunması onun konkret fərd kimi deyil, ümumiləşdirilmiş qadın və insan simvolu kimi qavranılmasına imkan verir.

Qadın obrazı əsərdə gözəllik anlayışı ilə məhdudlaşmır. Onun ətrafında yerləşdirilmiş çiçəklər, ilanlar, quşabənzər formalar, ürək və dekorativ elementlər qadın obrazına müxtəlif semantik qatlar əlavə edir. Bu baxımdan qadın burada həyatın, təbiətin, hissələrin, instinktin və yaradıcılığın birləşdiyi simvolik mərkəz kimi çıxış edir.

Əsərin aşağı hissəsində qapalı gözlü profilin yerləşdirilməsi isə qadının daxili aləminə işarə edir. Gözün bağlı olması klassik simvolik dildə yuxu, düşüncə, daxili sakitlik və özünəqayıdış mənalarını yarada bilər. Beləliklə, əsas qadın obrazının xarici dünyaya yönəlməsi

ilə qapalı gözlü obrazın daxilə yönəlməsi arasında semantik dialoq yaranır. Bu dialoq insanın həm xarici mühitdə, həm də öz daxilində yaşadığını göstərir.

Əsərin əsas fəlsəfi məzmununu insan və təbiət münasibəti təşkil edir. Qadın fiqurunun ətrafında çiçəklərin, ilanların, quşabənzər formaların və digər canlı motivlərin yerləşdirilməsi insanla təbiətin bir-birindən ayrılmaz olduğunu göstərir.

Burada təbiət yalnız fon funksiyası daşımır. Əksinə, təbiət insan obrazının öz strukturuna daxil edilir. Saçların bitki və lələk formasını xatırlatması, bədənin ətrafında ilanların yerləşməsi və çiçəklərin insan fiquruna yaxınlaşdırılması insanın təbiətdən kənarda deyil, onun daxilində mövcud olduğunu vurğulayır.

Bu baxımdan “Böyük ortam” anlayışını daha geniş fəlsəfi mənada “insanı əhatə edən həyat sistemi” kimi qəbul etmək mümkündür. Bu sistemə təbiətlə yanaşı, insanın hissləri, düşüncələri, qorxuları, arzuları və münasibətləri də daxildir. Beləliklə, əsərdə xarici və daxili ortam arasında sərhəd aradan qalxır.

Əsərdə ən diqqətçəkən simvollarından biri yaşıl rəngdə işlənmiş ilanabənzər formalarlardır. İlan təsviri sənətdə çoxmənalı simvollarından biridir. Onun semantikasi müxtəlif mədəniyyətlərdə dəyişsə də, ümumilikdə ilan həm təhlükə, həm də yenilənmə və dəyişmə anlayışları ilə əlaqələndirilir.

İlanın dərisini dəyişməsi onun yenilənmənin və transformasiyanın simvolu kimi qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur. Buna görə əsərdə ilanı yalnız təhlükə və qorxu obrazı kimi qiymətləndirmək düzgün olmaz. İlanın qadın fiqurunun ətrafında dolanması onun daxili enerjisini, instinktiv başlanğıcını və dəyişmə qabiliyyətini ifadə edə bilər.

İlanların spiralvari hərəkəti də təsadüfi deyil. Spiral forma təbiətdə və sənətdə inkişaf, hərəkət, dövrilik və davamlı dəyişmə ilə əlaqələndirilir. Bu baxımdan ilanların qadın bədəni ətrafında hərəkəti həyatın statik deyil, daim dəyişən proses olduğunu simvolizə edə bilər.

Əsərdə bəzi ilanabənzər formaların baş hissəsinin quşu xatırlatması isə ayrıca maraqlı semantik münasibət yaradır. İlan və quş birləşməsi yer və göy, instinkt və azadlıq, maddi və mənəvi başlanğıcların bir araya gəlməsi kimi yozula bilər. İlan daha çox torpaq və instinkt ilə əlaqələndirilsə, quş uçuş və azadlıq ideyasını ifadə edir. Bu iki formanın hibrid şəkildə təqdim edilməsi əsərin fantastik və simvolik xarakterini gücləndirir.

Əsərdə çiçəklər də mühüm semantik funksiya daşıyır. Qadın obrazının boyun hissəsində və kompozisiyanın aşağı sahəsində yerləşdirilmiş çiçəklər əsərin dekorativliyini artırmaqla yanaşı, həyat, gözəllik, qadınlıq və yenilənmə ideyalarını ifadə edir.

Çiçəyin təbiətdə açılması insan həyatının inkişafı ilə assosiasiya edilə bilər. Onun gözəlliyi ilə yanaşı, keçici xarakteri də vardır. Buna görə çiçək həm həyatın gözəlliyini, həm də onun müvəqqətiliyini ifadə edə bilən universal simvoldur.

Çiçəklərin qadın obrazı ilə birləşdirilməsi qadınlıq və təbiət arasında paralel yaradır. Qadın obrazı burada təbiətin estetik və yaradıcı gücünün daşıyıcısına çevrilir. Bununla belə, əsərin qadın obrazı yalnız zəriflik və gözəlliklə məhdudlaşdırılmır. İlan motivlərinin iştirakı qadın obrazına gizli güc, sirr və instinkt anlayışlarını da əlavə edir.

Əsərin rəng həlli onun emosional təsirini müəyyənləşdirən əsas vasitələrdən biridir. Kompozisiyada sarı, qızılı, narıncı, qırmızı, yaşıl, qara, ağ və bənövşəyi tonların qarşılıqlı münasibəti müşahidə olunur.

Sarı və qızılı rənglər əsərin ümumi atmosferinə istilik, işıq və enerji gətirir. Bu rənglər fonun əsasını təşkil edərək kompozisiyanın emosional baxımdan müsbət və canlı qəbul

olunmasına şərait yaradır. Ağ rəng isə həmin isti tonları balanslaşdırır və kompozisiyada boşluq, sakitlik və işıqlanma hissi yaradır.

Qırmızı rəng əsərdə xüsusi vurğu funksiyasına malikdir. Ürək, dodaqlar, çiçəklər, geyim və saç elementlərində təkrarlanan qırmızı rəng kompozisiyanın müxtəlif hissələrini bir-biri ilə əlaqələndirir. Semantik baxımdan qırmızı sevgi, həyat, ehtiras, enerji və emosional güclə əlaqələndirilə bilər.

Yaşıl rəng isə əsasən ilanabənzər formalar və bitki motivləri ilə əlaqələndirilir. Yaşıl təbiət, canlılıq, yenilənmə və həyat enerjisi mənası yaradır. Qırmızı ilə yaşılın qarşılaşdırılması əsərdə emosional və təbii enerjinin qarşılıqlı əlaqəsini gücləndirir.

Qara konturlar isə əsərin bütün formalarını vizual baxımdan müəyyənləşdirir. Rənglər sərbəst və ekspressiv xarakter daşdığı halda, qara kontur onların strukturunu nizamlayır. Beləliklə, əsərdə rəng emosional, xətt isə strukturlaşdırıcı funksiya daşıyır.

Qadının baş hissəsində yerləşdirilmiş geniş və axıcı baş geyimi kompozisiyanın ən dekorativ elementlərindən biridir. Baş geyiminin dalğavari forması həm quş qanadını, həm də küləkdə hərəkət edən parçanı xatırladır. Onun müxtəlif istiqamətlərdə uzanması qadın obrazının sərhədlərini genişləndirir.

Başın üzərində yerləşdirilən kiçik qırmızı ürək motivi isə hiss və düşüncə arasında əlaqə yaradır. Ürəyin başa yaxın yerləşməsi hissələrin yalnız emosional deyil, həm də düşüncə prosesinin bir hissəsi olduğunu ifadə edə bilər.

Saçlar isə kompozisiyanın dinamik elementlərindən biridir. Onların müxtəlif rənglərdə və sərbəst istiqamətdə işlənməsi hərəkət hissi yaradır. Saçların təbiət elementlərini xatırladan formaları qadın obrazının təbiətlə əlaqəsini daha da gücləndirir. Əgər qadının bədənini kompozisiyada sabitlik yaradırsa, saçlar həmin sabitliyə qarşı hərəkət və azadlıq hissi gətirir.

Əsərin fonu konkret coğrafi məkan təsviri yaratmır. Burada müəyyən şəhər, ev və ya landşaft təsvir olunmadığından fon daha çox abstrakt və psixoloji məkan kimi qəbul edilə bilər.

Ağ, sarı, qızılı və torpaq rənglərində sərbəst fırça izlərinin istifadəsi fonu canlı və dəyişkən göstərir. Bu qeyri-müəyyən məkan "ortam" anlayışının fəlsəfi mənasını genişləndirir. Əgər konkret məkan insanın fiziki yaşayış sahəsidirsə, bu əsərdəki məkan insanın emosional və psixoloji yaşayış sahəsini də əhatə edir.

Bu baxımdan "Böyük ortam" həm xarici, həm də daxili məkanın vizual ifadəsi kimi dəyərləndirilə bilər.

"Böyük ortam" əsərinin semiotik dili bir neçə səviyyədə qurulur. Birinci səviyyədə tamaşaçı qadın obrazını, çiçəkləri, ilanları, geyimi və müxtəlif dekorativ formaları görür. İkinci səviyyədə bu obrazlar müəyyən simvolik mənalara qazanır. Qadın insanı və qadınlığı, çiçək həyatı və gözəlliyi, ilan dəyişmə və instinkti, ürək sevgini, qapalı göz isə daxili aləmi ifadə edir.

Üçüncü səviyyədə isə bütün bu simvollar vahid fəlsəfi məna yaradır. İnsan təbiətdən və onu əhatə edən mühitdən ayrı deyil. Onun daxili dünyası da həmin mühitin təsiri altında formalaşır. Beləliklə, ayrı-ayrı simvollar birləşərək insanın böyük həyat sistemindəki yerini ifadə edir.

Bu xüsusiyyət əsərin çoxmənalılığını təmin edir. Tamaşaçı əsəri yalnız bir istiqamətdə oxumağa məcbur deyil. Əsər həm insan və təbiət münasibəti, həm qadın və daxili güc, həm də xarici və daxili dünya haqqında düşüncə kimi qəbul edilə bilər.

Əsərin fəlsəfi mahiyyəti insanın ətraf mühitdən ayrılmazlığı ideyasında cəmləşir. İnsan təbiəti müşahidə edən və ondan istifadə edən müstəqil varlıq deyil; özü də təbiətin və böyük həyat sisteminin bir hissəsidir.

Əsərdə insanın bədənində yaxınlaşdırılmış canlı və bitki formaları bu fikri vizual şəkildə ifadə edir. Qadın obrazı ilə təbiət arasında sərhədin aradan qalxması insanın daxilində təbiətin izlərini daşdığını göstərir.

Digər tərəfdən, əsərdə həyatın ziddiyyətləri də qorunur. Çiçəklər və ürək gözəllik və sevgini, ilanlar isə təhlükə və instinkti ifadə edir. Lakin bu elementlər bir-birinə qarşı qoyulmur. Onlar eyni kompozisiyada birlikdə mövcuddur. Bu isə həyatın yalnız gözəllikdən və ya yalnız təhlükədən ibarət olmadığını göstərir.

Əsərin fəlsəfi mesajını bu baxımdan belə ümumiləşdirmək olar: insanın mövcudluğu ziddiyyətlərin birliyindən yaranır. Sevgi ilə qorxu, gözəlliklə təhlükə, düşüncə ilə instinkt, sakitliklə hərəkət eyni həyat məkanında mövcud ola bilər.

### Nəticə

“Böyük ortam” əsəri insan, təbiət və daxili dünya arasındakı əlaqəni simvolik və dekorativ obrazlar vasitəsilə ifadə edən çoxqatlı bədii kompozisiyadır. Əsərdə qadın obrazı əsas semantik mərkəz kimi çıxış etsə də, onun ətrafında yerləşdirilmiş hər bir detal ümumi ideyanın formalaşmasına xidmət edir. İkinci qadın profili və qapalı göz daxili aləmi, ürək hiss və sevgini, çiçəklər həyat və qadınlığı, ilanlar instinkt, dəyişmə və gizli gücü, quşabənzər formalar isə azadlıq və mənəvi yüksəlişi ifadə edən simvolik vasitələrə çevrilir.

Rəng həllində sarı və qızılı tonların üstünlük təşkil etməsi əsərə işıqlı və isti emosional atmosfer verir. Qırmızı rəng əsərin emosional mərkəzlərini birləşdirərək həyat və sevgi enerjisini vurğulayır. Yaşıl rəng təbiilik və yenilənmə anlayışını gücləndirir, qara konturlar isə kompozisiyanın struktur bütövlüyünü təmin edir.

Əsərin “Böyük ortam” adlandırılması onun məzmununu daha geniş fəlsəfi kontekstə yerləşdirir. Buradakı ortam yalnız insanın fiziki ətrafı deyil, onun daxili dünyası, hissləri, düşüncələri, instinktləri və təbiətlə münasibətidir. Əsərin bütün elementləri bir-birinə keçərək vahid həyat məkanı yaradır. Bu səbəbdən kompozisiyanı insanın böyük həyat sistemindəki mövcudluğunun metaforik təsviri kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Nəticə etibarilə, “Böyük ortam” əsəri insanın təbiətlə vəhdətini, daxili və xarici dünyanın qarşılıqlı əlaqəsini, qadınlıq və daxili güc anlayışlarını, həyatın gözəllik və təhlükə kimi ziddiyyətli tərəflərinin vahid bütövlükdə mövcudluğunu ifadə edən simvolik-fəlsəfi əsərdir. Əsərin əsas bədii gücü isə onun tamaşaçıya hazır cavab verməməsində, əksinə, hər bir detal vasitəsilə müxtəlif assosiasiyalar yaratmasında və əsərin mənasının müşahidə prosesində tədricən açılmasındadır.

### Ədəbiyyat siyahısı

1. R.Quliyev. Azərbaycan təsviri sənətində tarix və şəxsiyyət. 2013.
2. R.Quliyev. Azərbaycan təsviri sənətində tarix və şəxsiyyət. 2013.
3. Vəcihə Səmədova. Rəngkarlıq və qrafika. B.: “Xalq Bank”, 2016.-
4. Z.Əliyev, A.Xəlilov. Azərbaycan incəsənəti. Ensiklopediya. I cild. Bakı, 2010.
5. Z.Əliyev, A.Xəlilov. Azərbaycan incəsənəti. Ensiklopediya. II-III cild. Bakı, 2011.
6. Белобрыкина О.А. Этические аспекты деятельности практического психолога // VIII Всероссийская конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Наука и образование». В 6 т. Т.3. Ч.4: Психология и педагогика. - Томск: ИНЛ ТГПУ, 2005